

דינא דבר מצרא

נתנאל שטראוס

ראשי פרקים

- א. הקדמה - יסוד הדין
- ב. דינא דבר מצרא - דין או חסד
- ג. העמדת הגמרא ע"פ רש"י
- ד. העמדת הגמרא ע"פ התוספות
1. שיטת ר"ת
2. שיטת ר' אברהם
- ה. סיכום

א. הקדמה - יסוד הדין

שדה המוצעת למכירה, רשאי בעל שדה הגובלת עם השדה הראשונה לדרוש את זכות קניית אותה שדה, ואף לחייב את הקונה (במקרה והשדה נמכרה כבר) למכור לו את אותה שדה, וע"י כך ליצור לעצמו שדה גדולה ומחוברת ובכך להמעיט את הוצאותיו על השדה. דין זה נקרא "דינא דבר מצרא".

המקור לדין זה הוא הפסוק: "ועשית הישר והטוב בעיני ה'". הרמב"ן במקום מסביר:

ולרבותינו בזה מדרש יפה, אמרו זו פשרה ולפנים משורת הדין, והכוונה בזה כי מתחילה אמר שתשמר חקתיו ועדותיו אשר צוך, ועתה יאמר גם באשר לא צוך תן דעתך לעשות הטוב והישר בעיניו, כי הוא אודהב הטוב והישר; וזה ענין גדול, לפי שאי אפשר להזכיר בתורה כל הנהגות האדם עם שכניו ורעיו, וכל משאו ומתנו ותקוני הישוב והמדינות כלם, אבל אחרי שהזכיר מהם הרבה, כגון לא תלך רכיל, לא תקם ולא תטר, ולא תעמד, לא תקלל חרש, מפני שיבה תקום וכיוצא בהן, חזר לומר בדרך כלל שיעשה הטוב והישר בכל דבר, עד שיכנס בזה הפשרה לפנים משורת הדין, וכגון מה שהזכירו

¹ שו"ע סי' קעה ס"ו. ועיין בהמשך הסימן בפרטי הדינים של דינא דבר מצרא.

² דברים ו, יח

בדינא דבר מצרא, ואפילו מה שאמרו פרקו נאה ודבורו בנחת עם הבריות עד שיקרא בכל ענין תם וישר.

מפירוש הרמב"ן עולה, כי יש ענין להיות אדם העושה טוב וישר לחברו ברוחה של ההלכה, גם מעבר לתחום ההלכה ולציווייה המפורשים. משמע, שלדעת הרמב"ן, "דינא דבר מצרא" הוא כעין דינא דאוריתא.

ב. דינא דבר מצרא - דין או חסד

מצינו בגמרא³:

רוניא זבן ארעא אמיצרא דרבינא. סבר רבינא לסלוקי משום דינא דבר מצרא. א"ל רב ספרא בריה דרב יבא לרבינא: אמרי אנשי ארבעה לצלא ארבעה לצללא.

בסיפור זה רואים שרבינא רצה לסלק את רוניא מהשדה שקנה על מיצרו משום דינא דבר מצרא. רב ספרא אומר לרבינא את המשפט "ארבעה לצלא ארבעה לצללא", ונחלקו רש"י ותוס' בהסבר המשפט. היסוד למחלוקתם נובע מהשאלה האם דינא דבר מצרא הוא דין קבוע, הנלמד מהפסוק "ועשית הישר והטוב", או שמא פסוק זה בא ללמדנו שדין זה מבטא עקרון של גמילות חסדים. התוס' סוברים ש דינא דבר מצרא הינו דין לכל דבר, ולכן מי שיש שדה לו פוטנציאלית לקניה סמוך למיצרו, זכותו המלאה לקבל עדיפות בקנייתה. רש"י סובר ש דינא דבר מצרא הוא סוג של חסד, ולכן אם בפני אדם תעמודנה שתי אפשרויות: לממש את זכותו לקניית שדה הסמוכה לשדהו - מחד, ומאידך - לגמול חסד עם עני על ידי דך שיתן לו את זכות הקנייה, יש להרחיב את משמעות הפסוק "ועשית הישר והטוב", והאדם יצטרך לוותר לעני ולתת לו את זכות קניית השדה.

ג. העמדת הגמרא ע"פ רש"י

המחלוקת בין רש"י לתוס' ביחס ל דינא דבר מצרא מובילה למחלוקת ביניהם בהסבר הגמרא.

רש"י מביא שלשה הסברים לכוונת רב ספרא בדבריו: "ארבעה לצלא ארבעה לצללא". בשני ההסברים הראשונים מדובר, שרוניא קנה שדה בסמוך לשדהו של רבינא, בלא שהייתה לרוניא כל בעלות על קרקע

³ בבא בתרא ה, א

⁴ רש"י ותוס' ד"ה "ארבעה לצלא ארבעה לצללא"

באזור קודם לכן, וטענת רבינא כלפי רוניא היא שמצד דינא דבר מצרא השדה מגיעה לו.

עפ"י ההסבר הראשון, "צלא" זה רצען עני ו"צללא" - רצען עשיר. ונמשל המקרה לעני ולעשיר, ששניהם צריכים ארבעה ככרות לאכילה משפחתית במשך היום. ואומר רב ספרא לרבינא: כשם שאתה רוצה להוציא את רוניא מהשדה ע"י שימוש בפסוק "ועשית הישר והטוב", כך עשה הישר והטוב בצורה גדולה יותר בכך שתוותר לרוניא על השדה מצד גמילות חסדים, כיוון שהוא זקוק לכסף בשביל פרנסת ביתו.

רש"י מתקשה בהסבר זה, שכן "צלא" ו"צללא" אין פירושם רצענים אלא עור ממשי⁵, ולכן מביא הסבר שני שעל פיו רוניא רצען היה, והיה קונה את העור בארבעה ככרות ונותן אותו לבעל מלאכה שיעשה ממנו מנעל, דבר שעלה לו ארבעה ככרות נוספים. אם כן, הוצאותיו של רוניא היו מרובות, והרווח ממכירת המנעלים - קטן. לכן רב ספרא אומר לרבינא שיוותר לרוניא על השדה מדין "ועשית הישר והטוב", והשדה תהווה מקור הכנסה נוסף שיעזור לרוניא בהוצאות ביתו.

בהסבר שלישי שמביא רש"י מדובר, שרבינא הקיף את רוניא מארבע

רוחותיו, והשדה שרוניא קנה השיקה לשדה רבינא מבחוץ. רב ספרא טוען שלעבדן עני ולעבדן עשיר דרוש סכום זהה של הוצאות (ארבעה ככרות). כך גם בעניין עלויות אחזקת שדה, עלות שמירת שני שדות

זהה לעלות השמירה על שדה אחת וגם בדברים אחרים העלויות זהות, ואם יקנה רוניא את השדה המשיקה יגרום הדבר ששתי שדותיו תהיינה סמוכות וכך הוא יחסוך בהוצאות השמירה, שכן הוא יסתפק בשומר אחד לשתי שדותיו, וגם שאר הוצאותיו יקטנו באופן יחסי למצב ששדותיו היו מרוחקות. לכן צריך רבינא לוותר על זכותו, ולעשות הישר והטוב על ידי גמילות חסד עם רוניא.

משמע משיטת רש"י, שדינא דבר מצרא עניינו חסד, וחובה על האדם הנהנה ממצב זה להרחיב את עניין החסד כאשר מזדמנת לו אפשרות לכך, גם על חשבון מימוש דינא דבר מצרא המגיע לו מן הדין.

⁵ כמו שמופיע בנדרים (נו, ב): "מאי דרגש? ערסא דצלא" - כלומר מדובר בעור עצמו.

⁶ זהו ההסבר הנראה לרש"י.

ד. העמדת הגמרא ע"פ התוספות

בתוס' מובאות שתי שיטות: שיטת ר"ת ושיטת ר' אברהם.

1. שיטת ר"ת

בתחילת דבריו מקשה ר"ת מספר קושיות על רש"י:

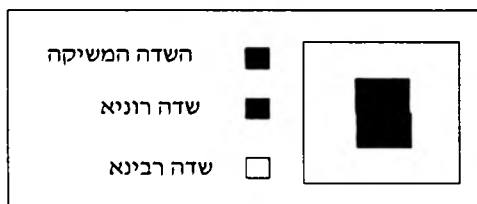
א. כיצד ניתן לרחם בדין, והרי יש כאן מציאות של דין האומר שהשדה שייכת לרבינא?

ב. לשון הגמרא - "סבר רבינא לסלוקי" - מורה על דעה שנדחית, אך מלשון רש"י משמע שמחשבתו הראשונית של רבינא לסלק את רוניא לא הייתה מוטעית.

ג. לפני המקרה הנדון, מביאה הגמרא מקרה אחר בו מעורבים רוניא ורבינא⁷. לפי הסבר רש"י, אין קשר בין שני המקרים מלבד העובדה שבשניהם מעורבים רוניא ורבינא, ואם כך מדוע הגמרא אינה מביאה סכסוך אחר שבו הם מעורבים, המופיע בב"מ⁸, וכן מדוע הגמרא בב"מ אינה מביאה את שני המקרים המופיעים כאן?

ד. ידוע שצלא אינו רצען אלא עור ממשי⁹.

בעקבות הקושיות הנ"ל, מעמיד ר"ת את המקרה בצורה שונה: רבינא

הקיף את רוניא מארבע רוחות השדה שלו, והשדה שבה מדובר משיקה לשדות רבינא משלש רוחות ולשדה רוניא מרוח אחת.

רבינא סבר בטעות לסלק

את רוניא מכיוון שהוא מיצר משלש רוחות ורוניא רק מרוח אחת. אמר לו רב ספרא, שעיבוד עור גדול עולה ארבעה ככרות, אולם זוהי גם עלות עיבודו של עור קטן. ובנמשל: שדה, בין אם היא גדולה בין אם היא קטנה, עלות ההוצאות הכרוכות בעיבודה - עלות קבועה היא. לפיכך אין הבדל ב דינא דבר מצרא בין מצרן עם שדה גדולה לבין מצרן עם שדה קטנה, שהרי שניהם נהנים באותה מידה מחיבור שדותיהם, ואם כן רוניא היושב בשדה - בצדק יושב בה, ואין רבינא יכול לסלק ממנה.

⁷ "רוניא אקפיה רבינא מארבע רוחותיו".

⁸ קט, א - "רוניא שתלא דרבינא הה" - רוניא היה אריס שנטע כרמים בשדות רבינא.

⁹ קשה על האפשרות הראשונה של רש"י.

2. שיטת ר' אברהם

ע"פ ר' אברהם, רוניא היה אריס בשדות רבינא (ניתן להוכיח זאת מהגמרא בב"מ - עיין הערה 7), וקנה שדה שגבלה בשדות אלו. רבינא רצה לסלקו מן השדה מתוקף דינא דבר מצרא, אמר לו רב ספרא, שכמו שצריך לתת ד' זוז על העור הנקנה כך צריך לתת ד' זוז לאומן המעבד את העור. ובמקרה המדובר, למרות שלרוניא אין קרקע משיקה, מכל מקום הואיל והוא עובד בקרקע הזאת, דין הוא שיחול עליו דינא דבר מצרא על אף שאינו בעל השדה ממש.

עולה משתי השיטות בתוס', ש דינא דבר מצרא הוא דין מוחלט, לר"ת - רוניא זכאי לשדה מצד היותו "בר מצרא" ממש, ולר' אברהם - רוניא זוכה בה מצד היותו אריס בשדה זו, ודינו כדין "בר המצרא" עצמו.

ה. סיכום

ראינו, ע"פ הרמב"ן, ש דינא דבר מצרא הינו דין הנלמד מהפסוק "ועשית הישר והטוב". בעניין מעמד דין זה נחלקו רש"י ותוס'. לפי רש"י, דינא דבר מצרא זה סוג של חסד, וכאשר יש התנגשות בינו לבין חסד אחר, משמעות הפסוק "ועשית הישר והטוב" מורחבת, ועל האדם לגמול חסד במקום להשתמש ב דינא דבר מצרא. לפיכך, הצטווה רבינא, שדרש את השדה בגלל דינא דבר מצרא, לגמול חסד עם רוניא ולוותר על זכותו. ר"ת לא מקבל את עמדת רש"י, בעיקר בגלל שאין פשרות בדין, והוא סובר ש דינא דבר מצרא - דין מוחלט הוא ואין אפשרות לחרוג ממנו משפטית. הגמרא מחדשת שמצרן המשיק מצד אחד נחשב ל"בר מצרא", בדיוק כמו זה המשיק מצדדים רבים, ולכן לרוניא יש זכות משפטית להישאר בשדה שקנה. ר' אברהם מסכים לעקרון שזכותו של רוניא היא מעיקר הדין, אולם לדעתו, זכותו של רוניא באה לו מכח אריסותו בשדות רבינא, ודין אריס שוה לדין בעל השדה עצמו לעניין דינא דבר מצרא, ולכן רוניא רשאי להישאר בשדה.

יהי רצון שנגיע למעלת חסידות, ונדע להתחסד עם הזולת לפנינו משורת הדין, גם אם איננו חייבים בכך.

¹⁰ ע"פ רעיון זה מסביר הר"י מיגש את המשפט "ארבעה לצלא ארבעה לצללא", ולדעתו, אומר רב ספרא לרבינא: "גם לעני וגם לעשיר תהיינה בסופו של דבר ארבע אמות בקבר - אז ותר לעני", כלומר יש להתנהג כאן במידת החסד.